

Tanulmány

Varga Mónika

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság: negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban¹

Abstract

The use of negative emotive intensifiers (henceforth: NEIs) is a socially and culturally embedded pragmatic feature thus lending itself to variation and change. NEIs are those adverbs which have negative emotive original meanings but later possess a function of intensifying the elements they modify. Modern Hungarian is well-researched in this aspect while the historical periods of Hungarian are less sufficiently studied. The aim of the present corpus study is to examine the variation and change of NEIs between 16th and 18th century in different registers (witch trials, private correspondence, memoirs and dramas). The socially embedded feature of NEIs is that in earlier periods of Hungarian, only a few negative emotive word have been found functioning as intensifiers, and they occurred in positive contexts infrequently. However, based on the data from certain authors of the period, NEIs have been entrenched in language use. The culturally embedded feature of NEIs is that the semantic contents of the elements with NEI function in the studied sources are characterized by FEAR and DISGUST, all of them are equivalents of *horrible ~ horribly* and *terrible ~ terribly*. The analysis focuses on the collocational patterns of the NEIs, involving the word class and the concept of the target and the actual polarity of the NEI in the studied contexts. The results also raise the question on the relationship between delexicalization, polarity loss, and polarity shift from a historical point of view.

Keywords: negative emotive intensifiers, variation, Middle Hungarian period, historical corpora, polarity loss, delexicalization

„A most fejtegetett érdekes tüneménynél eszünkbe jut még a *szörnyű jó*-féle kitétel. A mi rendkívüli, ismeretlen: a mi ismeretlen, meglepi az embert, félelmes, a mennyiben még nem tudjuk a hatását. Innét van, hogy a nyelv félelmet jelentő szóval olykor a rendkívüliséget is kifejezi.”
 (A Budapesti Philológiai Társaság Közgyűlése, 1886. P. Thewrewk Emil: Elnöki megnyitó beszéd. Egyetemes Filológiai Közlöny 1887: 294)

1 Bevezetés

Az úgynevezett negatív emotív intenzitásjelölők – a továbbiakban NEI-k – jelentése eredetileg negatív emotív, például *rettenetes*, *szörnyű*, *irtóztató*, *iszonyú* stb., ugyanakkor fokozó szerepbe kerülnek olyan kifejezésekben, mint a *rettenetesen kedves*, *szörnyen fontos* vagy *iszonyú jó*. Utóbbi esetekben a NEI-k jelentése lényegében a ’nagyon’ funkcionális megfelelője, azaz az

¹ A tanulmány az NKFI/FK 135186. számú munkálat (Regisztrfüggő változatok a középmagyarban) támogatásával készült. Ezúton köszönöm a kézirat korábbi változatához fűzött észrevételeket.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

eredetileg negatív polaritásuk átértékelődik, többé-kevésbé semlegessé válik, lehetővé téve, hogy pozitív kontextusban is megjelenhessenek (Lorenz 2002, Rhee 2016, Chang & Shao 2020, Nouwen 2024). A NEI-k használatát társadalmi és kulturális beágyazottság jellemzi, beleértve, hogy milyen fogalmi tartományba tartozó elemek jelölhetnek intenzitást is, illetőleg melyeknek miként alakulhat a polaritása. Míg a jelenkori nyelvhasználatban a NEI-k használatát számos korpuszban és különböző aspektusokból kutatták (a teljesség igénye nélkül például: Dér 2013a, Kugler 2014, Szabó 2019, Szabó & Bibok 2019, Bibok & Szabó 2025, Szabó, Vincze & Bibok 2023, Szabó et al. 2022, Szabó et al. 2023), addig a történetiségben viszonylag kevés figyelmet kapott, átfogó igényű vizsgálat nem készült róla (az 1772 utáni időszakról más célkitűzéssel Szabó, Guba & Szabó 2022). Jelen tanulmány célja a NEI-k középmagyar kori, azaz 16–18. századi használatának feldolgozása különböző regisztersajátosságokkal bíró szövegtípusokban. A vizsgálat a Történeti magánéleti korpusz (a továbbiakban TMK, leírását lásd Dömötör et al. 2017, Novák et al. 2018) és a Középmagyar emlékirat és drámakorpusz (a továbbiakban KED) adatait dolgozza fel, kiegészítve manuálisan gyűjtött előfordulásokkal.

Az elemzés kutatási kérdései, szempontjai a következők:

- mely eredetileg negatív jelentésű elemek mutathatók ki fokozó szerepben a vizsgált forrásokban,
- milyen kollokációs mintázatok jellemzik az egyes NEI-ket,
- milyen fogalmi csoportokba sorolhatók az egyes alaptagok (azok az elemek, amelyeknek a jelentését a NEI fokozza),
- milyen szerkezeteket alkotnak NEI-k a különböző alaptagjaikkal,
- milyen mértékben és arányokban változik meg a NEI-k polaritása az adatok alapján.

A jelenlegi tanulmánynak nem célja egy meghatározott elméleti keret szerint modellálni az eredményeket, ezzel együtt felvetődnek a szerkezeti, szemantikai és pragmatikai változás lehetséges motivációi, különös tekintettel a grammatikalizációs, delexikalizációs magyarázatra (például Lorenz 2002, Dér 2013a). Ugyancsak felmerül, hogy történeti szempontból lehet-e kapcsolat az értékvesztés és az értékváltás között (jelenkori anyagon például Szabó 2019, Szabó & Bibok 2019, lásd még 2. pont). Bemutatom továbbá, hogy mely szövegtípusokban fordulnak elő leginkább az egyes NEI-k és mely kontextusokban (a kollokációs mintázatok és a polaritás alakulását egyaránt ideértve). Emellett felmerül, hogy a kapott eredmény egy adott szövegtípus sajátossága-e, vagy pedig néhány kivételes szerzőnek köszönhető a megfigyelt arányok, preferenciák (a nyelvhasználat más területein lásd például Gugán 2020, 2023).

A továbbiakban áttekintem az intenzitásjelölés grammatikalizációs megközelítését, ezt követi a vizsgálatba vonható elemek körülhatárolása, a feldolgozott anyag és az elemzés mód-szereinek bemutatása. Az elemzés a fentebb felsorolt szempontokat veszi sorra. Kitekintésként más szövegtípusokat és későbbi források adatait is figyelembe veszi a vizsgálat.

2 Megközelítés és előzetes eredmények

Történeti anyagot vizsgálva a negatív emotív fokozó szerep kialakulásával kapcsolatos grammatikalizációs, delexikalizációt magában foglaló magyarázatot tekintem át elsőként. A grammatikalizációnak két fő kritériuma ismert a szakirodalomban, a speciális szemantikai változás és a kategóriaváltás (részletesen lásd Dér 2013b). Az azonban nem törvényszerű, hogy minden esetben például toldalékmorfémává váljon az adott elem, így többek között a melléknév > intenzi-

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

tásjelölő változás is grammatikalizációnak számít (lásd még Kuteva et al. 2019: 20, Claridge & Kytö 2021: 4, 7–8, Claridge, Jonnson & Kytö 2024: 29–34, Bordet 2024). Az intenzitásjelölők szakirodalmában kiemelt figyelem irányul a határozó(szó)i szerepű fokozó elemekre (lásd még Claridge & Kytö 2021, Ghesquière 2021, Claridge, Jonnson & Kytö 2024), amelyek Bolinger (1972: 18) szerint esszenciálisan grammatikai természetűek, mert funkcionális morfémákból állnak – a magyarban ezt képviseli a határozórag. Az idesorolható elemek esetében ugyanis a kategóriaváltás tipikusan melléknévből (fok)határozószóvá válást jelent, ennek következtében azok grammatikai, szerkezeti tulajdonságai, így például mondatbeli szerepe és bővítményeinek köre is megváltoznak. A speciális szemantikai változás az intenzitásjelölés kifejezésének kialakulása és az eredeti jelentésárnyalatok több-kevesebb kifakulása; a mértékjelölés – határozói körülményről lévén szó – éppúgy grammatikai kategóriának tekinthető, mint például az időbeli és az oksági viszonyok, akkor is, ha nem toldalékszerű egység fejezi ki azt. Az is speciális szemantikai változásnak és kategóriaváltás esetén grammatikalizációnak minősül, ha egy grammatikai elem nyer további grammatikai jelentéseket. Így például a *nagyon* eredeti módhatározói jelentése 'nagy módon' mellett korán mértékjelölővé vált, de szórványosan még a 18. században is adatolható módot kifejezve, például: *A fahajat [a kéziratban fahajjal], akár aprón, akár nagyon, amint akarod metélni, és szépen meg kell száraztani* (Mikes Mária, 1784, 117).

Lorenz (2002) elsősorban a melléknevek előtt megjelenő fokozó értelmű határozók szemantikai változásaival foglalkozott, öt szemantikai kategóriába sorolva azokat. A NEI-k az *evaluative*, azaz értékelők közé tartoznak; az értékelők lehetnek telikusak, amelyek előfeltételeznek egy teljesítendő normát, mint a *sufficiently* 'megfelelően' vagy a *excessively* 'mérhetetlenül', valamint nem telikusak, utóbbiak értékelő melléknevekből alakultak ki és nyitott csoportot képeznek (Lorenz 2002: 149–150 példái a *painfully thin* 'fájdalmasan vékony', *disgustingly healthy* 'undorítóan egészséges'). A kialakulás magyarázatához Lorenz (2002: 145–146) két fázist különböztet meg, az első az expresszív, melynek során az érintett elemek fokozatosan elvesztik lexikális jelentésüket (delexikalizáció), így expresszivitásuk csökken, ezt követi a grammatikalizációs szakasz, amikor az elem valamilyen grammatikai jelentésre tesz szert, többek között partikulává válhat (utóbbi nem törvényszerű, jöllehet a leíró szakirodalom számon tartja a fokozó partikula kategóriáját, lásd például Kugler 2000: 279). A delexikalizáció tipikus példája az angol *very* 'igaz, hű, szavahihető' >> 'erős mértékben', utóbbiban már nem érzékelhető a denotatív jelentés, valamint a *really* 'igazán, nagyon', amelynek a delexikalizálódása zajlik (Lorenz 2002: 146, 152–155). Fontos, hogy a grammatikalizációs kutatások nem szokták elhatárolni a két folyamatot; más szavakkal, mire a lexikális jelentés háttérbe szorul, a grammatikai jelentés – ebben az esetben a mérték, intenzitás kifejezése – egy vagy jó része is felépül, sőt, feltehetőleg az utóbbi megelőzi a kollokációs profil kiterjedését, így a polaritás megváltozását is (lásd még Claridge, Jonnson & Kytö 2024: 32–33).

Hozzá kell tenni, hogy a NEI-k esetében még pozitív kollokációk mellett sem feltétlenül szűnik meg teljesen a negatív viszonyulás (vö. a *félelmetesen jó* kapcsán Kugler 2014). Éppen ezért a NEI-k expresszív jellege viszonylag erős marad az e téren semleges 'nagyon' jelentésű elemekhez viszonyítva (Dér 2013a, Kugler 2014, Szabó 2019).

A formálisabb kiindulású lexikai szemantikai leírások delexikalizáció helyett két folyamatot különítenek el: értékvesztésről beszélnek olyankor, amikor egy negatív emotív szó, kifejezés grammatikai jelentést vesz fel, egy másik elem fokozójává válik, s funkciója hasonló lesz a *nagyon*-éhoz, míg értékváltásnak tekintik azt, ha a negatív emotív elem pozitív értékelést fejez ki intenzitásjelölés nélkül (Szabó 2019, Szabó & Bibok 2019, Szabó, Vincze & Bibok 2023, Bibok & Szabó 2025; megjegyezve, hogy nem minden kutató számol két külön folyamattal,

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

lásd például Andor 2011). Egyes kifejezésekre mind az értékvesztés, mind az értékváltás jellemző, más esetekben viszont csak az értékváltást tartják lehetségesnek, így az ilyen lexémáknak két külön jelentést, elméleti lexikai reprezentációt feltételeznek (utóbbira a *brutál ~ brutális*-t, valamint a *durva, durván*-t hozzák példaként, Szabó & Bibok 2019, Szabó, Vincze & Bibok 2023).

Fontos megjegyezni, hogy a jelenlegi vizsgálat tágan értelmezi az intenzitásjelölést. Nemcsak a 'nagyon' értelmű funkcionális variánsokat vehetjük ugyanis tekintetbe, hanem a 'nagy, nagymértékű, intenzív' jelentésűeket is.² A tágabb megközelítést az indokolja, hogy az adatokból közvetlen megfeleltetések mutathatók ki. Az (1) példában³ az *irtóztató* nem egyszerűen tulajdonságot ír le és minősít, hanem a szövegelőzményben szereplő *igen nagy*-hoz viszonyítva annál jelentősebb mértéket fejez ki, azaz 'rendkívül nagy, óriási'-ként értendő.⁴

- (1) it igen nagj a készület az jövő campaniára, más részről is ugj referállyák *irtoztató* a' *készület*, igen jo lesz a' ki magáru l idején provideál s' magát valahova recipiallya, a következő nyomorúság előtt (Peregrl. 38., TMK)

Az (1) példában az *irtóztató* polaritása az alaptag (*készület*) alapján nem nyilvánvaló, a tágabb kontextus alapján pedig inkább a várható következmények értékelődnek negatívként. Nem minden esetben ennyire közvetlen a fokozó elemek közötti viszony (*igen nagy* vs. *irtóztató*), ezzel együtt az adatok egy része melléknévként is NEI szerepet tölthet be (lásd még 4.3). Jóllehet az intenzitásjelölőkkel kapcsolatos kutatások egy része a határozószó + melléknév típusú együttállásokra fókuszál (lásd pl. Hiltunen 2021, Claridge, Jonnson & Kytö 2024), az (1) példa arra is felhívja a figyelmet, hogy a NEI-k és alaptagjaik különféle szerkezeteket alkothattak a vizsgált korszakban.

További lényeges szempont az elemzés során, hogy az alaptag jelentése milyen hatással van az eredeti negatív polaritás alakulására, ahogyan az is, hogy a tágabb kontextus miként befolyásolja az értelmezést. A (2) példában a fokozó és közvetlen környezete alapján delexikalizáció figyelhető meg, a *sok szép csiperkegomba* pozitív viszonyulást jelöl, továbbolvasva a részletet viszont megbetegedésről értesül az olvasó. Nem nyilvánvaló ugyanakkor, hogy az *iszonyú* választását az összességében negatív tartalom, vagy inkább csak a rendkívüli mennyiség hangsúlyozásának szándéka motiválhatta.

- (2) az *iszonyú sok szép cseperke gombától* a vér reánk esett vala. (Bethlen Miklós)

A továbbiakban a feldolgozott anyagot és az elemzés során figyelembe vett tényezőket tekintem át.

² Az angolban ilyenek többek között a fokozó szerepű összetételek, mint az *arch-pretender* és a *mega-bitch* (Claridge & Kytö 2021: 4), de például a mértéket jelölő *good* főnévi társulásainak egy része is, például az a *good cry* 'egy jó (kis) sírás' szerkezetben a *good* nem pusztán deskriptív, hanem mértéket is jelöl (Ghesquière 2021).

³ Az adatokat a korpuszok alapján betűhűen közlöm, a hivatkozás a TMK esetében az ott alkalmazott forrásrövidítés, tételszám, ennek hiányában oldalszám alapján, a KED esetében az emlékiró neve alapján történik. A további idézett szövegek adatai a Források alatt olvashatók.

⁴ Az *óriási* az ezúttal feldolgozott történeti korpuszokban nem adatolható fokozóként, ahogy a *hatalmas* is inkább értékelő szerepű, főként olyan kollokációkban használatos, mint a *hatalmas Isten*, *hatalmas király*, *hatalmas úr*.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

3 Anyag és módszer

Az adatgyűjtés első szakaszában szükséges volt körülhatárolni azt az elemkészletet, amelynek használata többé-kevésbé rendszeres az adatbázisok alapján. Az operacionalizáláshoz egyfelől tekintetbe vettem szoros olvasáson (is) alapuló eseti vizsgálatokat, amelyek a boszorkánype-rekben azonosítottak NEI szerepű elemeket (Varga 2019, 2022a), illetőleg a beszélői viszonyulás különféle jelölőit tárták fel emlékiratokban, levelezésekben (Varga 2022b, 2024a, 2024b). Az előzetes keresésbe bevontam azokat az elemeket is, amelyek az 1772 utáni (Szabó, Guba & Szabó 2022) és jelenkori korpuszok vizsgálataiban (Dér 2013a; Szabó, Vincze & Bibok 2023) bizonyultak gyakorinak.

Az elemzés során ugyanakkor lényeges volt a delexikalizáció foka, vagyis az, hogy a fokozót legalább a polaritás szempontjából semleges alaptaggal lehessen adatolni. Az 1772 utáni időszakot a Magyar történeti szövegtár (Sass 2017) anyaga képviselte Szabó, Guba & Szabó (2022: 391) alapján; a húsz leggyakoribb NEI zöme (*beteg, átkozott, állati, veszett, istentelen, halál, beteges, állat*) a középmagyar forrásokban nem mutatható ki fokozó szerepben, ahogy pozitív vagy legalább semleges polaritással sem. Feltehetőleg mind az értékvesztés, mind az értékváltás később zajlott a kérdéses elemek esetében. A Magyar Nemzeti Szövegtárban gyakori *borzasztóan* és *örületesen* (vö. Dér 2013a, az adatbázis leírását lásd Oravecz, Váradi & Sass 2014) nem adathozható a feldolgozott történeti korpuszokban, ahogy HuTongue korpusz leggyakoribb NEI elemeinek nagy része sem (vö. Szabó, Vincze & Bibok 2023: 460). Kivételesnek tekinthető a *rettenetes* és az *iszonyatos* változatoként az *iszonyú*. Az intenzitásjelölők a szókinés különösen változatos részét képezik (vö. Lorenz 2002, Claridge, Jonsson & Kytö 2024), ezzel együtt tehát mégis azonosíthatók olyan elemei, amelyek viszonylag tartós preferenciát mutatnak.

Összesen 12 olyan, eredetileg negatív emotív jelentésű kifejezést sikerült azonosítani a TMK-ban, amelynek van intenzitásjelölő szerepe is:⁵ *szörnyű, rettenetes, rútul, csodálatos, irtóztató, iszonyú, kegyetlen, förtelmes, rettentő, csúfos, éktelen, roppant*.

A *csúfos* és az *éktelen* 'ékesség nélkül való, dísztelen, csúnya' fokozóként igencsak szórványos, utóbbi semleges polaritással is adathozható: *noha mind a dolgom éktelen sok volt* (Tótfalusi Kis Miklós). A *förtelmes*, a *rútul* és a *kegyetlen* is ritkán jelöl intenzitást, megőrizve negatív polaritásukat, például: *Förtelmes locs pocs üdő vagyom* (Kár. 195., TMK), *az következő Étszakára a Fatensre menván Biró Margit, és rútul öszve kinzotta* (Bosz. 80., TMK); *Az Baberletis olj kegyetlen Harmadnapj Hidegh lely hogj azt túttam tegnap hogj megh Halljon bele* (LobkPopp. 17., TMK).

A *rettentő* és a *roppant* polaritása válhatott semlegessé vagy akár pozitívvá is, de mindkettő csak szórványosan fordul elő a korpuszokban, például: *itt pedig rettentő sok bor terem, és sokszor mod nélkül edesek* (MikLev. 3, TMK, lásd még 4.3.). A *csodálatos, csodálatosan* pedig a vizsgált korszakban alapvetően 'szokatlan, meglepő, természetén kívüli' jelentésű, intenzitást jelölve pedig negatív polaritású is lehet: *már akkor ell mult az eő tsudálatos rutt tselekedete* (Bosz. 339., TMK), *harmad nap alat fris egészséges tehene megh romolván csudálatossan megh vesztegetődött* (Bosz. 294., TMK). Az eredetileg pozitív jelentésű elemek fokozóként

⁵ Szabó, Guba & Szabó (2022) a NEI-k közé sorolja a *hihetetlen*, Szabó, Vincze & Bibok (2023) pedig a *hihetetlen* és a *hallatlan* előfordulásait is; utóbbi polaritása a kollokációk egy része alapján a történeti anyagban semleges, inkább a tágabb kontextus felelős a negatív értékelésért, például: *hogj Szakacs Janos tehene [...] majd minden megh szünés nélkül hallatlanul böggött* (Bosz. 328. TMK); *Ezen az földön is hallatlan ócsóság, szük pinz, még egy óra sem fizethették ki az bécsi talpast* (Kár. 292., TMK). A *hihetetlen* szókezdetre egy adat van a TMK-ban, nem NEI szerepben.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

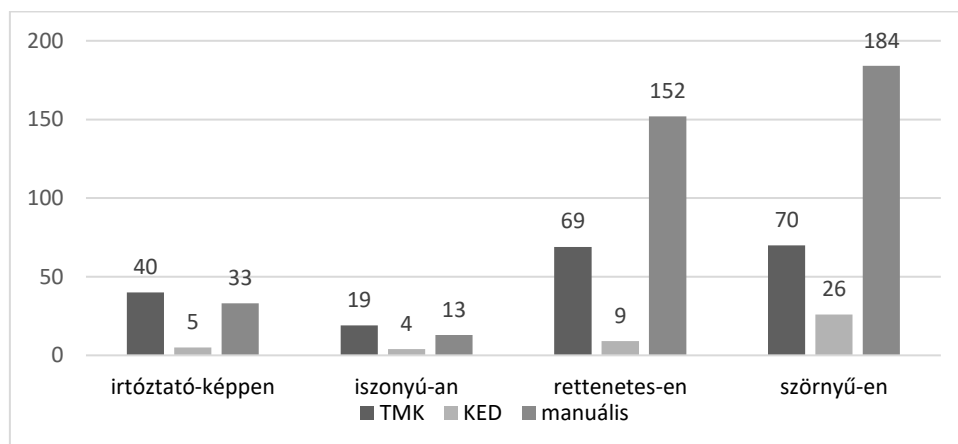
Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

negatív kontextusban történő megjelenésére példa a korszakban az *alkalmas* (például: *valla a Tanu hogy hat esztendő fiaeskája alkalmas üdeig nyomorogvan el vitte Zadovi Janos Praedicatorhoz*, Bosz. 224., TMK; *Eddig is alkalmas kárunk forogván az Jónás ott laktában* Kár. 162., TMK, lásd még Varga 2022c).

A szűkebb vizsgálat tehát azokra az elemekre irányul, amelyek a leginkább hajlamosak a NEI szerepre az előzetes vizsgálatok alapján. Így a továbbiakban a *rettenetes*, a *szörnyű*, az *iszonyú*, valamint az *irtóztató* és változataik előfordulásait tárgyalom részletesen. Feltehetőleg a kulturális beágyazottság része az intenzitásjelölők eredeti jelentésének fogalmi kategóriája (vö. Rhee 2016, Chang & Shao 2020). A vizsgált időszakban tipikusan a FÉLELEM és a UNDOR fogalmi kategóriájába tartozó, többé-kevésbé szinonim elemek intenzitásjelölő szerepe mutat-
ható ki (míg a későbbi időszakokban a DÜH és a SZOMORÚSÁG és további kategóriák is megfi-
gyelhetők, Szabó, Vincze & Bibok 2023).

A történeti források egy részét adatbázisokból érhetjük el. A TMK esetében ez több mint 1,1 millió szövegszót jelent magánlevelekből és boszorkányperekből, a KED-ből elérhető drámák és teljes terjedelmű emlékiratok pedig összesen mintegy 140 ezer szövegszót tesznek ki. A terjedelmesebb emlékiratokból a KED részleteket tartalmaz, azonban az utóbbiak teljes szövegét is feldolgoztam az AntConc konkordancialekérdező program segítségével (Anthony 2023). Ez további mintegy 720 ezer szövegszót jelent. Ugyancsak e programmal gyűjtöttem előfordulásokat egy olyan levelezésből, amely egyelőre nem került digitális adatbázisba (terjedelme 207.800 fölötti szövegszó). A lekérdezett találatokat kézzel szűrtem meg aszerint, hogy fokozó szerepűek-e, vagy sem; az intenzitásjelölés tágabb felfogásából adódóan ez nem mindig nyilvánvaló a történeti anyagban. Mindenesetre kikerültek a vizsgálatból a mértékjelölést tekintve nem értelmezhető előfordulások, például a *szörnyű dolog*, *szörnyű idő*, *szörnyű halál*. Az elemzés középpontjában a fentiek alapján nyert összesen 624 adat áll, forráscsoportok szerinti megoszlása az 1. ábrán látható. Néhányuk változatos formában adatolható: *szörnyű*, *szörnyen* ~ *szörnyűképpen*; *rettenetes*, *rettenetesen* ~ *rettenetesül* ~ *rettenetesképpen*; *iszonyú*, *iszonyúan* ~ *iszonyúképpen*; *irtóztatos* ~ *irtóztató*, *irtóztatóképpen*. Az egyes elemek változatait a gyakoriság szempontjából együttesen kezelem. Tallózó jelleggel további kézi gyűjtésből is idézek releváns szövegrészeket.

1. ábra. A feldolgozott NEI-k előfordulása az egyes forráscsoportokban (adatszám)

Az elemzés során az alábbi tényezők szerint vizsgáltam az adatokat: kollokációs mintázatok és a delexikalizáció mértéke, az alaptag fogalmi csoportja, a NEI szerkezeti jellemzői, valamint az egyes fokozók variációja a korszakon belül és a szövegtípusok között.

4 Elemzés

Az alábbiakban elsőként a funkció és a jelentés alakulásával kapcsolatos megfigyeléseket mutatom be, majd a szerkezeti sajátosságokra térek rá. Ezt követi a variáció vizsgálata az idő és a szövegtípusok mentén.

4.1 Funkció szerinti megoszlás, kollokációs mintázatok, delexikalizáció

Ahogy korábban esett róla szó, a delexikalizáció arányát tekintve nem várható, hogy a NEI használat kiszoríthatja a lexikális jelentést – a tárgyalt elemek esetében ez napjainkig sem történt meg. Ezzel együtt érdemes megkülönböztetni az előfordulásokat aszerint, hogy negatív vagy pozitív, esetleg semleges vagy a polaritás szempontjából többértelmű viszonyulást jelölnek-e. Utóbbiak jelentősége az, hogy az idesorolt kifejezésekben az érzelmi töltet háttérbe szorul, közvetett, esetleg nem is egészen egyértelmű, így kevésbé rekonstruálható a megnyilatkozó szándéka, miközben a felfokozottság hangsúlyozása érzékelhető. A történeti adatok értékelése e téren megfontolást igényel, így az alábbiakban néhány problematikus környezetet tekintek át.

Ahogy a (2) példa kapcsán is jeleztem, a közvetlen alaptaghoz kapcsolható polaritást a tágabb kontextus felül is írhatja. Így például a *rettenetes nagy hó* szerkezetben a *rettenetes* negatív érzelmekkel is motivált lenne, de az alábbi esetben a tágabb kontextus alapján az emlékiró inkább elismerően említi a tájat. Az *irtóztató nagy* havasok esetében sem kifejezetten negatív a beszélői attitűd:

- (3a) hiszen most dél vagyon, a nap ragyog, szép üdő vagyon, a hó is *rettenetes nagy*, fejér, világos (Bethlen Miklós)
- (3b) mentem a Havas alá 3 óráig; holott is három borkútat találtam, melyből két Palaczkokat meg is töltöttem; ott az *irtóztató nagy* Havasoknak kezdvén, a Hegyre 3 óráig mentem fel, megszállván ebédelni 12 órakor egy Völgyben (Ráday Pál, KED)

A *nagy*-hoz hasonlóan kontextusfüggő értékelést lehet tulajdonítani az olyan minősítéseknek, mint a *temérdek*, *erős*, *régi*, *sötét*, *sok* vagy épp az olyan körülményeknek, mint a *hirtelen*, így az előttük szereplő fokozó polaritása is semlegesnek tekinthető. Például:

- (4a) semmi faragott követ és írást sem találtunk; *iszonyú temérdek* és olyan erős fala volt, sokszor könnyebben elhasadott az erős vízi kő, mintsem a mész felszakadott (Bethlen Miklós)
- (4b) Elég erős ital volt ez, de nem használt. Azután rozsvirággal éltem valami italban, melyet nem hinne az ember, *mely szörnyű erős*, de nem használt ez is. (Székely László)
- (4c) a galgovici határon egy régi pogány várnak a fundamentumát meg, melyből áll a köveknek a dereka. *Irtóztató régi* épületnek kellett lenni, mert annak sem históriából, sem levelekből, sem tradíciókból árnyékát sem vehettük fel (Bethlen Miklós)

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- (4d) Egyszer éjszaka kilenc óra felé bémászánk Rochester nevű városba, de én akkor az *iszonyú setétben*, város-é, falu-é, nem láttam. (Bethlen Miklós)
- (4e) jószágimban *szörnyű sok építéseket* tettem, melyekről jószágonként mind egy cseppig testimoniumok vannak fasciculusonként. (Székely László)
- (4f) az én, Édes Lelkem, Klárám *szörnyű hirtelen* megbetegedvén vasárnap, már kedden jobbára halálán volt. (Bark. 12., TMK)

Jóllehet a (4f) példa tágabb kontextusa negatív érzelmi viszonyulást jelöl, a fokozó értelmezését ez nem dönti el egyértelműen. A *szörnyű*-vel a megnyilatkozó ezúttal inkább az állapotban beálló változás hirtelen, váratlan jellegének mértékét érzékelteti, míg a betegség súlyosságáról a következő tagmondat tudósít.

Az érzelmi töltet maga is skálát képez: az olyan tartalmak, mint például a nyomorúság, a kín, fájdalom, a harag, a félelem és a bánat megnyilvánulásai markánsan képviselik a negatív viszonyulást, míg az (5a–5d) példában látottak a felsoroltakhoz viszonyítva kevésbé súlyosan negatívként értékelhetők. A NEI szerepe ezért az alábbi és hasonló esetekben inkább a túlzásig fokozás kifejezése, a lexikális jelentés több-kevesebb átértékelődésével. Például:

- (5a) Most érkezék Gólyi a posztókkal, kik is fertelmes színűk. Ketteinek ott a mustrája, a harmadik setétveres. Aki nagyobb [=’ami nagyobb baj, az az, hogy’], ha az újával toszítja az ember, *szörnyű bojtos*, megpróbálhatja Kegyelmed! (Bark. 183, TMK)
- (5b) Eléhozá a kisebbet az ölében ez a Júlia, s letévé ott, a leányszokás szerént térdet hajta, s *szörnyen elpirulván*, szemérmében elméne (Bethlen Miklós)
- (5c) Elég szívesen igyekezik, de bizony nem tud mindent rendivel felgondolni. Hanem az ember amit mond, ha jobban esnék is, azután nem meri megváltoztatni. *Iszonyú bátoratlan*, magátul semmit nem mer cselekedni. (Bark. 232., TMK)
- (5d) Jármí Ferenc *rettenetesen reménkedik* [’rimánkodik’], írjak Kegyelmednek mellette. (Bark. 78., TMK)

Főként az időjárással kapcsolatos tudósításokban jelennek meg olyan NEI-k, amelyek az alap-tag jelentéséből kiindulva nem egyértelműen negatív viszonyulást jelölnek, a rendkívüli mértékre irányítva a figyelmet. A polaritást tekintve semleges vagy a negatív és a semleges közötti átmeneti kategóriába sorolható például a *szörnyű ~ rettenetes (nagy) eső, sár* vagy az *iszonyú szél*. Időnként a tágabb kontextusból is kiderül, hogy az intenzitás nem jár negatív következménnyel, a NEI választását tehát nem ez motiválhatta: *Ma napestig iszonyú nagy de olvasztó szél volt* (Thököly Imre).

A vizsgált anyagban a NEI-k igékkel és a korszakban funkcionális variáns határozói igenevekkel is rendszeresen előfordulnak (összesen 111 adat, 18%), ezek egy része kifejezetten nem negatív érzelmi viszonyulást, inkább semleges mértékjelölést fejez ki. Például:

- (6a) Fiam Uram hamvas szeredátul fogva csak betegeskedik. *Szörnyen siet* Baktára, a nyavolyája tartotta edig is itt. (Bark. II. 509.)
- (6b) A generális *szörnyen tiltván* a futást, költözést, a lármáért scilicet, bizony kicsinybe marada, élés nélkül nem maradék (Bethlen Miklós)
- (6c) azon közben mostoha napais oda irkezzet, kiis *szörnyen kezdett* a rabok felől értekeznyi, mondván vallon szomszidok meg szabadulnak e a foglok (Bosz. 293., TMK)

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

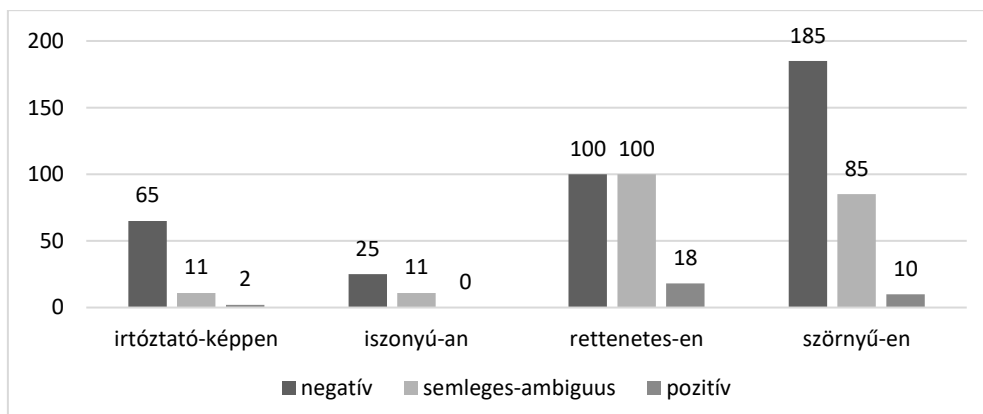
Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- (6d) az Rab Aszonynakis házához el mentek rovassakkal, hogy essendő porcziojat le tenne, de az Rab Aszony *szörnyően mentegette magát*, hogy lenem teheti mivel egy penzi sem legyen (Bosz. 224., TMK)
- (6e) Nem maradhatok az méltóságos püspöktül, *rettenetesül reám esett* [= kért, esedezett], menjek fel (Kár. 158., TMK)
- (6f) Édesem, nem ártana Kegyelmednek írni iránta, Kassa tájára szökvén ki Nádaskai katonái, *rettenetesül hintegetik* a híreket (Bark. 89., TMK)

A fentiek alapján tehát indokoltnak bizonyult a semleges vagy összetett, átmeneti kategóriát elkülöníteni, ugyanis már az ebbe a csoportba sorolható előfordulásokban is többé-kevésbé módosul, átértékelődik a NEI lexikai jelentése, kontextustól függően. A pozitív és a negatív csoportba azok az előfordulások kerültek, ahol az alaptagban kifejezett viszonyulás közvetlenül azonosítható (így az előbbibe a *friss, szép, jó, örömmel* stb., az utóbbiba például a *gonosz, kegyetlen, haragszik, megrémültem, jajgatott*). Az egyes NEI-k megoszlása a delexikalizáció szempontjából a 2. ábrán látható.

2. ábra. A feldolgozott NEI-k megoszlása a polaritás szempontjából (adatszám)

A 2. ábrán jól látszik, hogy a negatív polaritás három NEI adatsorában dominál – így összességében is az adatok több mint felére jellemző (összesen 375 adat, 61%). Ezzel szemben alacsony az olyan előfordulások száma, amelyek egyértelműen pozitív polaritásúak, azaz az eredeti lexikális jelentésük átértékelődött (összesen 30 adat, 5%). Az is kiderül, hogy az *iszonyú* ~ *iszonyúan* nem is fordul elő egyértelműen pozitív környezetben, ahogy az *irtóztató* ~ *irtóztatóképpen* és a *szörnyű* ~ *szörnyen* is csak szórványosan (3%, illetve 4% a részesedésük). A semleges, illetőleg átmeneti kategóriát is beleszámítva ugyanakkor a *rettenetes* és változatai kiemelkednek. Az adatok több mint fele nem egyértelműen negatív konnotációjú, tehát ez utóbbi a leginkább delexikalizálódott NEI a vizsgált anyagban, ezt követi a *szörnyű* ~ *szörnyen*.

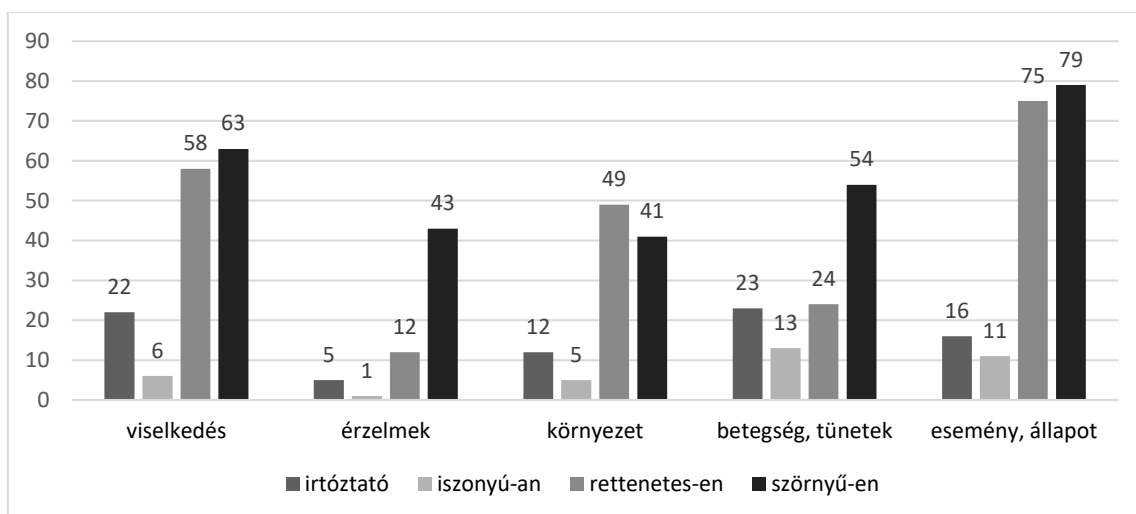
A továbbiakban az előfordulások szemantikai és szerkezeti jellemzőit tárgyalom, beleértve az egyes tényezők lehetséges hatását a kapott eredményre.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

4.2 Az alaptagok megoszlása fogalmi csoportok szerint

A kollokációs mintázatokat tekintve kevés a kiugró gyakorisággal előforduló alaptag; a leggyakoribb a *nagy* (40 adat) és a *sok ~ sokat* (összesen 24 adat). Felvethető, hogy egyes fogalmi csoportokban, témakörökben jelentősebb teret kapnak a polaritás szempontjából speciális, így használatukban jelölt fokozók, mint másokban. Egyes alaptagok egyszerűen kategorizálhatók; megkülönböztethető például az érzelmi állapotok kifejezése, a viselkedés (és kommunikáció), a környezet (időjárási tényezők: *szél ~ szélvész, eső, zápor*, útviszonyok: *sár ~ sarak, saras, árvíz*), vagy épp a megbetegedés és a betegség tünetei (*nyavalyás, kín ~ kínlódás, fájdalmas ~ fájdalom*). Fennmaradnak azonban a társadalmi konstruktumok (*adósság, költség, tilalom*), különféle tevékenységek, történések (*változás, tapasztal, vág, elver* stb.), valamint egyéb állapotok (*mélység, láрма*), amelyek kifejezései nem fordulnak elő különösebb gyakorisággal. Így utóbbiak egy szükségszerűen általános esemény/állapot csoportba sorolódtak, míg a betegséggel kapcsolatos leírások önálló kategóriába kerültek. Természetesen az arányok inkább a források tartalmi sajátosságairól árulkodnak, semmint a NEI-kről. Az alaptagok fogalmi csoportja szerinti megoszlás a 3. ábrán szerepel.

3. ábra. A NEI-k megoszlása az alaptag témaköre, fogalmi csoportja szerint (adatszám)

A delexikalizáció mértékétől függetlenül is változatosan oszlanak meg a NEI-k az egyes témakörök szerint. A *szörnyű ~ szörnyen* minden fogalmi csoport kapcsán gyakran fordul elő, az érzelmek kifejezésekor pedig domináns. A *rettenetes ~ rettenetesen* a környezet, azaz az időjárás és az útviszonyok leírásakor emelkedik ki valamelyest. A ritkább fokozók is teret kapnak ugyanakkor a betegség témakörében, ahol a leginkább kiegyensúlyozott a NEI-k megoszlása.

A pozitív érzelmi viszonyulást jelölő alaptagok többsége az érzelmek és főként a viselkedés köréből került ki (összesen 20/30 adat), például:

- (7a) Bethlen Gergely és Mikes Kelemen *rettenetes barátosok voltak, merő Pilades és Orestes* (Bethlen Miklós)
(7b) *Rettenetes szívesen iparkodnak*, a provincialis is ott van, igen szereti a helyt, iskolát is vettek már. (Bark. II. 541.)

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

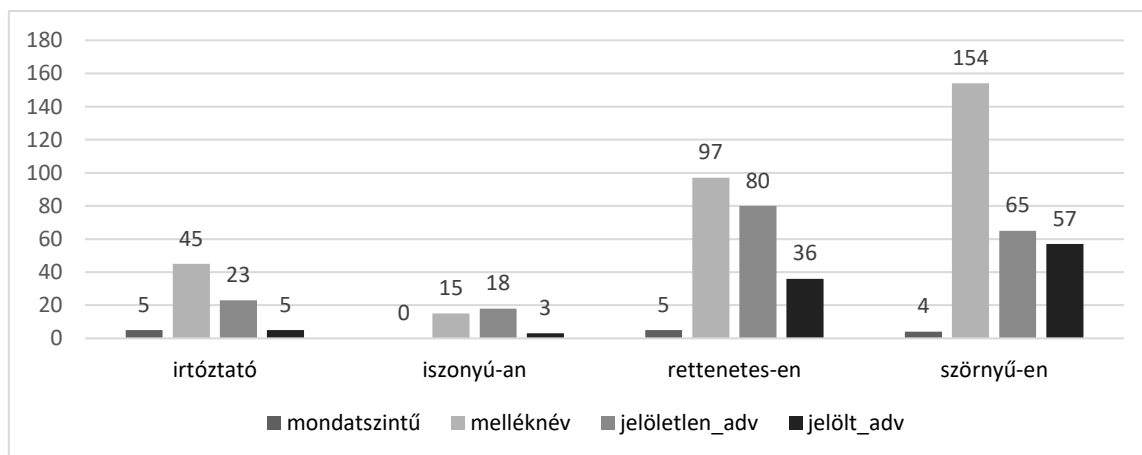
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- (7c) *Rettenetes fris*, jókedvű, szóval, ha Isten megadja, szent kegyelméből látnánk egymást, lesz mit beszélni. (Bark. II. 571.)
- (7d) Fiam Uram is *rettenetes jó* most hozzám, kész, valamit tehet, mindenre (Bark. II. 551.)
- (7e) *Szörnyű kellemetessége* volt mindeneknél, akármi féle nemzet és ember látta, azt minden ember szerette, s dicsérte (Székely László)
- (7f) De Gyéresszentkirály kies hely lévén, igaz, hogy feleségem is vágyott reá, de nem mutatta passióját, s hallgatott [...]. De az más 3 testvér leány *szörnyűképpen vágyott* mindenik Gyéresszentkirályra (Székely László)
- (7g) Édes Szívem, minthogy a Méltóságos Egri Püspök igen kért valami nöstény szarvasfiakra, ha élnek a mieink, s nöstények, találjon módot az felküldésében. Sőt, ha valahol találna többet is, próbáljon szereztetni, *rettenetesül gyönyörködik* mindenféle oktan állatokba. (Bark. II. 440.)

A fennmaradó adatok az esemény/állapot csoporthoz köthetők, például *rettenetes szép*, *rettenetes nagy jót nyer*. A semleges, átmeneti polaritás a viselkedés és kommunikáció, például *kért, kérdezi, siettetvén, sürget, unszol, tagadott*, valamint a környezet fogalmihoz kapcsolódik leginkább (lásd még 4.1, főként a 6a–6f példákat). Az általános esemény, állapot csoportjában a negatív polaritás előtérbe kerül a *szörnyű ~ szörnyen* gyakoriságának köszönhetően. A betegség témaköre jellegénél fogva kizárólag negatív érzelmi viszonyulással jár.

4.3 A NEI-k szerkezeti jellemzői

Az eddig példaként hozott adatokból is látszik, hogy a NEI-k különböző szófaji-szintaktikai kategóriákba tartoznak, így változatos szerkezeteket alkotnak alaptagjaikkal. Találhatók közöttük tényleges melléknevek (*szörnyű* 'nagyon nagy, óriási' *vígságot*), ragtalan határozószók (*szörnyű* 'szörnyen' *bojtos*) és határozószók (*szörnyen bánja*). Emellett az sem példátlan, hogy a mondat szerkezet megerősíti a fokozó szerepet, például: *úgy megbetegvém, hogy szörnyű* tkp. 'szörnyen megbetegedtem' (Bethlen Miklós). A megoszlás a 4. ábrán látható.

4. ábra. Az egyes NEI-k szófaji-szerkezeti megoszlása (adatszám)

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

A korszak sajátossága, hogy a jelöletlen határozószók összességében gyakoribbak, mint a jelöltek, utóbbiak ugyanis leginkább igei alaptag előtt jelennek meg, míg melléknevek és határozószók előtt tipikusak a jelöletlen fokozók, például *irtóztató hosszú, szörnyű nehéz, iszonyú nagy* (a korszakban a *nagy* 'nagyon' és a *nagyon* variációja hasonló mintázatot mutat, lásd még Varga 2024a).

Az ezúttal vizsgált NEI-k több mint fele ugyanakkor melléknév, különösen az *irtóztató* és *szörnyű* preferált ebben a formában. Nemcsak a tágabb kontextusból (lásd (1) példa), hanem hasonló tartalmak eltérő megformálásait összevetve lehet igazolni, hogy a melléknevek sem pusztán leíró, minősítő szerepűek, hanem komplex módon jelölhetik a felfokozottságot is.

- (8a) Vala bajunk, Szívem, az *szörnyű nagy eső* miá. (Bark. 170., TMK)
- (8b) It bü is az eső, *szörnyű nagy zápor* vala kedden. (Bark. 185., TMK)
- (8c) Az eső meg sem szünék, *szörnyen esvén* ma is egy kis ideig; délután estig nem nem lön; de az múlt éjjel hasonló esős idő lön. (Thököly Imre)
- (8d) Ma is *szörnyű eső esett* az múlt éjjel is esett, de *nem annyira*. (Thököly Imre)
- (9a) *rettenetes nagy s iszonyú szél* lön, majd egy óráig (Thököly Imre)
- (9b) midün az a Szerencsítlenség meg törtint rajta, olyan *nagy szörnyű szil tamadott nagy* süvitissel körülette a Szobába, és karjan atal mene az Szil (Bosz. 114., TMK)
- (10a) Míg ki nem vágták, *rettenetes nagy fájdalmat* és alutlanságot szenvedtem miatta (Bethlen Miklós)
- (10b) Következők jobbfelől a fejem felének *rettenetes fájdalma* (Bethlen Miklós)
- (11a) Azután igen rövid üdöre a Fatensnek ismét a csipeiben *szörnyű fájás* esvén (Bosz. 224., TMK)
- (11b) Onnend haza menvén a Fatens a lábában *szörnyen nagy faidalom* irkezett (Bosz. 293., TMK)
- (11c) s csak hamar nagy hideg lölésben, és *irtóztató, s majd hallatlan nagy fájdalmakban* esett (Bosz. 440., TMK)

A történeti források alapján a melléknévi formába komplex módon épül bele a mértékjelölés. Így a (12) példában a *rettenetes* 'rettenetesen nagy' értelmű – a felfokozottságot ezúttal az alaptag is világossá teszi.

- (12) Marhát eleget ölt meg a muszka, más helyeken *rettenetes mértékbe* volt. (Bark. II. 364.)

A pozitív polaritású NEI-k egyharmada melléknévi szerepű és így főnevekkel alkot szerkezetet (10/30 adat). Például:

- (13a) Jövő vasárnap akarom Klárát templomba küldeni. Invitáltam Oberster Uramat, aki *rettenetes affectióval* van, ajándékot hozot neki (Bark. II. 476.)
- (13b) azt is véltem, hogy csak tisztességnak okáért, politiaképen híj, de látom a Klára levelelébül is, hogy *rettenetes szeretettel* oly kedves leánya állapotján kívánná jelenlétünköt. (Bark. II. 432.)

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- (13c) az ő és Béldi között *rettenetes hüttel* nemrégén csinált szövetség, barátság fenn vagyon (Bethlen Miklós)
- (13d) *Szörnyű vígságot* vittünk végben, az Isten irgalmazzon bűnünknek, karácsony első napján táncba ugrottunk (Székely László)
- (13e) hanem ott fiú születetésének híre volt. A muzsikások menten felmentenek, *szörnyű vígsággal* muzsika szónál ittanak a született fiúért (Székely László)

A fent idézett esetekben a szerkezet értelmezése ugyancsak összetett, a fokozók jelentése 'nagy, rendkívüli mértékű, intenzív'. Semleges polaritású alaptag jelentését fokozva sem feltétlenül kerül előtérbe a negatív értékelés, a (14) példa pusztán az ivás mértékéről és hatásáról számol be:

- (14) *Szörnyű italt* vittünk ekkor végben, úgyhogy én nem is táncoltam, és mikor már cum floribus [= részegen, ittasan] lettünk volna, szegény generális Gyulai István reám esik [= kér, esedezik], adjak néki egy pár jó agarat (Székely László)

E szerkezeti sajátosság ugyanakkor felveti – történeti vonatkozásban, változási folyamatként legalábbis –, hogy a vizsgált NEI-k esetében már ekkor sem feltétlenül éles a határ az értékvesztés és az értékváltás között. Utóbbi során a jelenkori lexikai szemantikai leírások egy része szerint a beszélő pozitív értékelését fejezi ki intenzitásjelölés nélkül. Ezt azzal indokolják a szerzők, hogy az idesorolt elemek nem az alaptagban jelölt tulajdonságot fokozzák, valamint nem feleltethetők meg közvetlenül a 'nagyon' típusú fokozókkal alkotott szerkezeteknek (Szabó & Bibok 2019, Szabó 2019).

A történeti adatok alapján a vizsgált NEI-k esetében lehetséges pozitív polaritást és fokozást egyszerre kifejezni olyankor is, amikor az adott marker nem határozószói szerepű, azáltal, hogy kontextustól függően magába foglalja a 'rendkívüli, nagymértékű, intenzív' jelentéseket is. Így például, felidézve a (13d) és a (13e) példákat, a *szörnyű vígsággal ittak* megfeleltethető annak, hogy *szörnyű nagy vígsággal ~ szörnyen nagy vígsággal ~ szörnyen vígan ittak*, vagy épp a *szörnyű vígságot vittünk végben* annak, hogy *szörnyű nagy/intenzív vígságot vittünk végbe* vagy a *szörnyen vigadtunk*.

Egyes melléknevek olyankor is jelölhettek felfokozottságot, amikor a lexikális jelentésükből ez nem közvetlenül következik. A (15a) példában a *kegyetlen* szóval egyértelműen nem a béka viselkedését, attitűdjét jellemzi a tanú, hanem jelentős (és ezért gyanús) méretére utal 'kegyetlen(ül) nagy' értelemben. A *rettentő* ugyancsak az olvasó és az olvasószemek méretére reflektál, ahogy a *roppant* is a sereg nagyságára – maga a *nagy* is megjelenik a szerkezetben.

- (15a) zomszédságában lévén Szöleje az Nyéki hegijen Padisnenak, egy *kegyetlen Békara* akattak azt megh akarvan ölnyi, nem engedte [Padisné] hanem az hegyes fat ki vette az kezibül, azon *nagy békát* az maga szöleiben ugratta s monda neki édes fiam nem jo minden Békát megh ölnyi (Bosz. 258., TMK)
- (15b) azok olyanok mint nálunk a' barátok fejrben járnak, az övökön egy *rettentő olvaso*, a' melynek mindenik szeme oly nagy mint egy dio (MikLev. 4., TMK)
- (15c) gyertya világ lévén az házban, a fatens az ágyon fekütt, és meg jelent egy nagy *roppant Sereg* előtte emberi ábrázatban, körül vették a fatenst (Bosz. 95., TMK)

Míg a *kegyetlen* esetében az érzelmi viszonyulás esetleg negatív is lehet (amennyiben rémületet kelthetett), addig a *rettentő* és a *roppant* ebben a kontextusban semleges polaritású. A feldol-

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

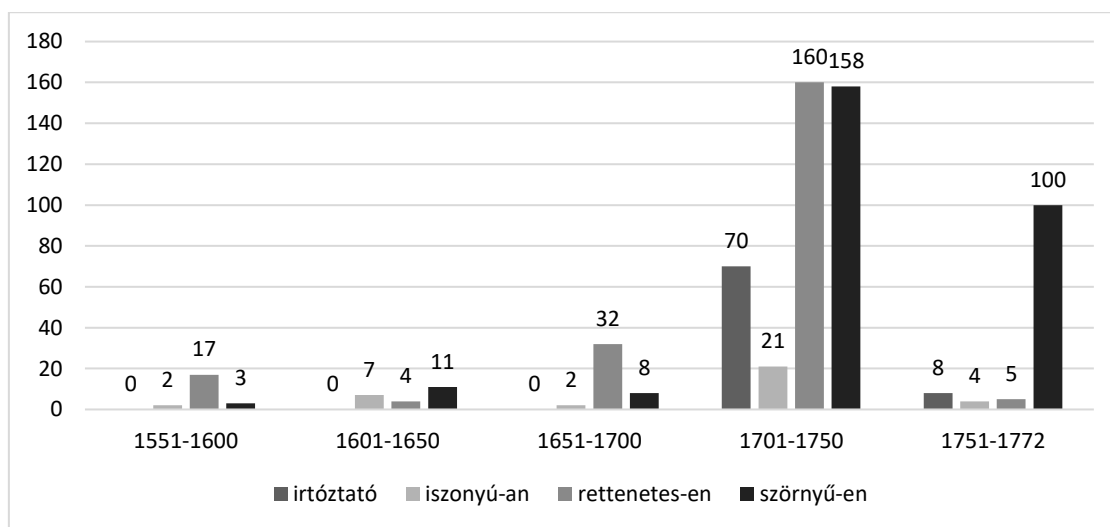
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

gozott történeti adatok alapján tehát nem csak a határozószókra lehet jellemző a mértékjelölés, ahogy az értékvesztés sem, legalábbis a vizsgált NEI-k esetében és az intenzitásjelölés tágabb felfogását alkalmazva. Az idesorolt esetek egy részében kevésbé közvetlen módon interpretálható a fokozó szerep (nem a *nagyon* funkcionális variánsai), ugyanakkor az adatok felvetik, hogy az értékváltóként minősített kontextusok mindegyikéből hiányzik-e a nagy mérték kifejezése. A kérdés további vizsgálatokat igényel, más forráscsoportok és többféle NEI bevonásával. Feltételezhető például, hogy az egyes NEI-k másként viselkednek attól függően, hogy a kollokációs mintázat átalakulása régi és elsáncolt-e, vagy újabb fejlemény.

A következőkben az adatok időbeli és társadalmi beágyazottságáról lesz szó.

4.4 A NEI-k variációja a középmagyar korszakon belül

A középmagyar kor egyezményesen az 1526 és 1772 közötti időszak, a tárgyalt NEI-k azonban csak a 16. század második felétől adatolhatók a vizsgált forrásokban. A korpuszadatok megoszlása időben nem kiegyensúlyozott: a 18. századból elérhető anyagmennyiség jelentősen nagyobb, mint a 16–17. századi (a részletes adatszámokat lásd Varga 2024a). Részben ennek – részben pedig, amint az lentebb kiderül, az egyéni preferenciáknak – köszönhetők a gyakoriságbeli különbségek az egyes szűkebb időszakokban. Az 5. ábra a polaritástól függetlenül mutatja az egyes NEI-k megoszlását.

5. ábra. A vizsgált NEI-k megoszlása a középmagyar korszakon belül (adatszám)

A *rettenetes* ~ *rettenetesen* és változatainak előfordulásai viszonylag kiemelkednek a 16. század második és a 17. század második felében. A 17. század első felében, és főként a 18. század második felében viszont a *szörnyű* ~ *szörnyen* tűnik meghatározóbb fokozónak. Az *irtóztató* a két korpusz alapján a 18. századtól adatolható NEI szerepben, a század első felében ugyanakkor nem jelentéktelen az előfordulása. Az *iszonyú* ~ *iszonyúan* korábbi, de végig szórványos fokozóként. Az itt felvázolt megoszlás nem a variánsok terjedését mutatja be, annak meghatározásához ugyanis reprezentatív adatmennyiségre lenne szükség az egyes szűkebb periódusokból.

A delexikalizációt tekintve a feldolgozott források legkorábbi pozitív polaritású adata a 17. század első feléből, 1632-ből származik:

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- (16) A mastanj Præsident Prainernek a kj mastan Bétsben uagyon, *rettenetes szép mastoha Annja* uolt (LobkPopp. 25., TMK)

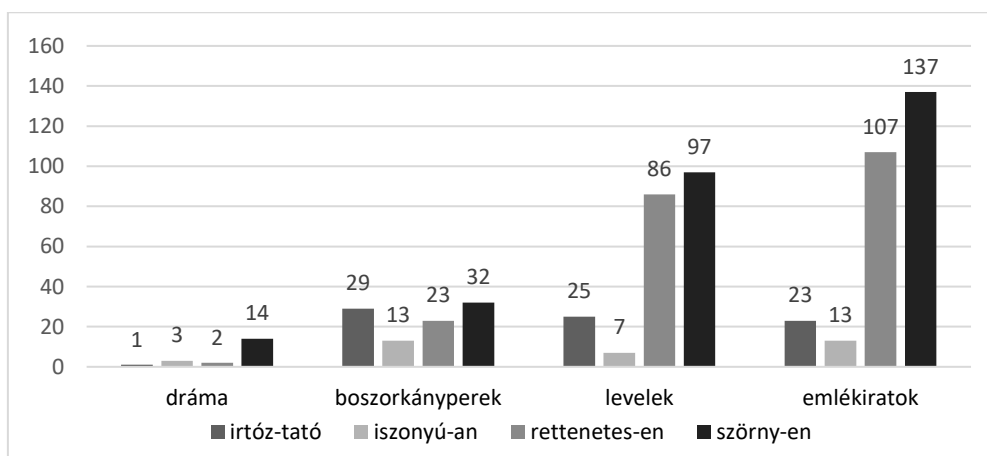
Az adatok zöme 18. századi (a század első feléből 20, a második feléből 8 adat). Már a 16. század végéről (1590, 1591) és a 17. század elejéről (1605 körül) is vannak viszont példák az eredeti lexikális jelentés átvértékelődésére, amikor nem kifejezetten a negatív érzelmi viszonyulás kerül előtérbe, hanem a mértékjelölés. Például:

- (17a) azkoris azolgammal bezellet zegyn oly *Retenetes. hirtelen érkezek* reia, Menten ala futhottam megh niomattam à Thorkatt, de semit nem haznala (Tel. 51., TMK)
(17b) a' sos oh hayath eleoeor hidegh vizben megh aztiak hogj ki vegye a' sowatt, egy ruhaban keötik a' haiath az vthan *rettenetessul* egy fazekben *megh feozik*, azutan minden siriath ki feöny, amelegh vizen felül marad az, kalannal vgy kel egy Thalban zednj hidegh vizre (Tel. 63., TMK)
(17c) Ill' *rettenetes erős* Probaÿ altall azertt Istennek nem kölömbben meg rostaltatam bizoniara mint, egi az megh pbaltattat [’megpróbáltatott’] yl giarlok közöll mint en (Wathay Ferenc, KED)

A feldolgozott NEI-k adatainak nagy része negatív polaritású (a *rettenetes* ~ *rettenetes-en* kivételével), a delexikalizálódott előfordulások pedig főként a 18. századból származnak. Ennek alapján grammatikalizációs megközelítést tekintve megerősíthető, hogy a fokozó szerep kialakulása jócskán megelőzhette a lexikai jelentést érintő módosulásokat. A szerkezeti jelöletlenség, a melléknévi és a határozószói alakok látszólagos egybeesése elősegíthette a mérték kifejezésének előtérbe kerülését.

4.5 A NEI-k megoszlása az egyes szövegtípusok alapján

A feldolgozott NEI-k mind a négy szövegtípusban képviseltetik magukat, jelentős aránybeli különbségekkel. A 6. ábra a polaritástól függetlenül mutatja a megoszlást.

6. ábra. A tárgyalt NEI-k megoszlása a feldolgozott szövegtípusokban (adatszám)

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

A magánlevelek és a boszorkányperek közel azonos szószámmal érhetők el a TMK-ból, így a mintázatok nem magyarázhatók a terjedelemmel. Az informális, élőnyelvközel jelleg sajátossága lehet, hogy a NEI-k zöme az ego-dokumentumokból, azaz a magánlevelekből és az emlékiratokból származik (100 ezer szóra vetítve⁶ összességében közel azonos mennyiségben, 36–37 előfordulás, míg a drámákban 19, a boszorkányperekben 16).

A többi szövegtípushoz viszonyítva a boszorkánypereken belül jelentős az *irtóztató* aránya, kisebb mértékben igaz ez az *iszonyú* ~ *iszonyúan*-ra is. Összességében tehát a boszorkányperekben a leginkább kiegyensúlyozott a vizsgált NEI-k variációja (tipikusan a betegség témakörének köszönhetően).

A drámákban eddig csak olyan NEI-ket sikerült adatolni, amelyek fokozóként is megőrizték eredeti lexikális jelentésüket, azaz negatív polaritásúak. A boszorkányperekben ugyanakkor a *szörnyen* semleges, átmeneti kontextusokban is megjelent a viselkedés, kommunikáció témakörében (lásd a 6c, 6d példákat). Míg más területek jegyzőkönyveiben stílussajátság volt egyes negatív emotív fokozók gyakori használata az eredeti lexikális jelentés megőrzésével (vö. Grund 2021), addig a magyar források e téren változatos mintázatot mutattak, nem kiemelkedő előfordulási gyakoriságokkal. Ez pedig inkább arra enged következtetni, hogy az egyes lejegyzők inkább megőrizték, semmint kitalálták és stratégiai jelleggel alkalmazták a NEI-ket (Varga 2019, 2022a).

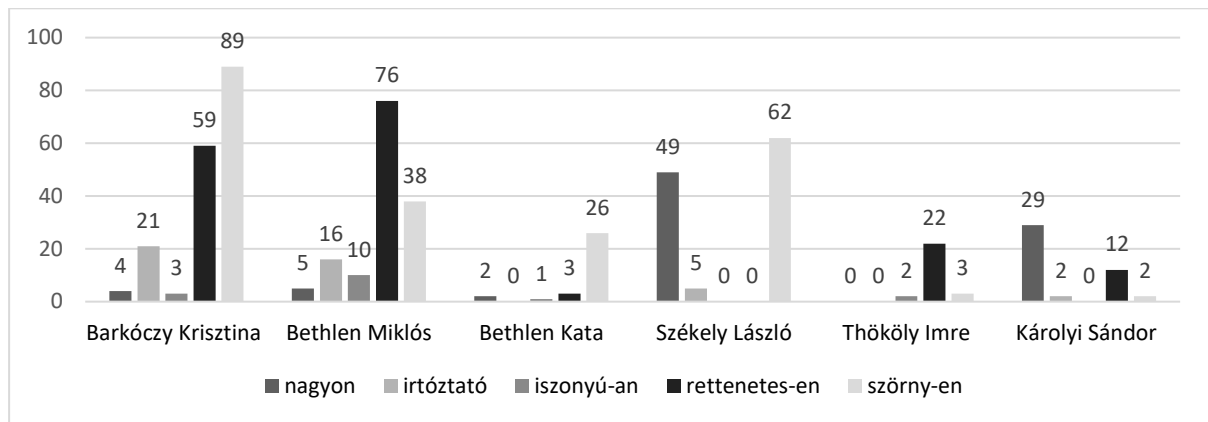
Az ego-dokumentumok nemcsak a tekintetben emelkednek ki, hogy ott a leggyakoribbak a NEI-k, hanem a pozitív polaritású adatok is a levelekhez és az emlékiratokhoz köthetők. Néhány szerzői preferenciát is lehetett azonosítani, ugyanis a *rettenetesen* adatai pozitív kontextusokban főként Bethlen Miklós emlékiratából és Barkóczy Krisztina leveleiből származtak, míg semleges kontextusokban, főként a környezeti tényezők leírása kapcsán Thököly Imre naplójában, valamint ugyancsak Barkóczy Krisztina és Károlyi Sándor leveleiben adatolhatók. A *szörnyű* ~ *szörnyen* szórványos pozitív polaritással történő használatát ugyanakkor Székely László önéletírásában lehetett kimutatni (nála a *rettenetes* nem adatolható), semleges kontextusokban viszont Bethlen Miklós emlékiratában és Barkóczy Krisztina leveleiben is rendszeresebben előfordult ez az elem.

E néhány kiemelt szerző esetében érdemes összevetni a NEI-k és a polaritás szempontjából semleges intenzitásjelölők előfordulási gyakoriságát. A korszak élőnyelvközel szövegtípusainak legtipikusabb intenzitásjelölője az *igen*, ennek gyakoriságát egy szerző esetében sem múlják felül, sőt meg sem közelítik a NEI-k (lásd még Varga 2024a). Ezzel együtt az adatbázisok alapján a 18. század során indul lassú terjedésnek a *nagyon*, amelyhez viszonyítva több említett szerző is a NEI-ket preferálja – Károlyi Sándor levelei e tekintetben kivételesnek tekinthetők. Az arányok mindenesetre a NEI-k elsáncoltságáról árulkodnak (7. ábra).

⁶ A levelek esetében mintegy 577 ezer, a boszorkányperek esetében 598 ezer, a drámák esetében 105 ezer, az emlékiratok esetében pedig 750 ezer szövegszóval számolva (lásd még Varga 2024a).

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

7. ábra. A vizsgált NEI-k és a nagyon variációja emlékiratokban és levelekben (adatszám)

A vizsgálatba más szövegtípusokat is érdemes lenne bevonni a korszakból, további digitális adatbázisok híján szükségszerűen tájékoztató jelleggel.⁷ A jelenkori tudományos stílusban ugyan kevésbé elfogadott a NEI-k használata (Biber et al. 1999: 564, lásd még Chang & Shao 2020: 57), a történeti forrásokban viszont nem példátlan a negatív lexikális jelentés legalább részleges átértékelődése. Tallózó jelleggel néhány kézzel gyűjtött példát hozva a 18. századi szaknyelvből:⁸

- (18a) Az elefánt *iszonyú nagy*, de felette rút, mindazáltal igen okos, és minden barmok 's vadak között leg-nagyobb, erősebb, szelídebb, és akármire-is igen könnyen meg-tanít-ható oktan állat (Miskolczi: Egy jeles vadkert 21)
- (18b) Ennek [= az elefántnak] *szörnyű nagy* voltát akár ki-is ez hat dolgokból eszébe veheti. (Miskolczi: Egy jeles vadkert 21)
- (18c) Jóllehet pedig ez illy *rettenetes nagy* és igen erős állat [...] tsuda melly igen szelíddé és engedelmessé tetetett (Miskolczi: Egy jeles vadkert 23–24)
- (18d) a' háta setét fakó színű, *rettenetes meghathatatlan keménységű*, és mintegy ugyan megduplázott bőrű (Miskolczi: Egy jeles vadkert 96)
- (18e) Testének erejére nézve az Unikornis tsak nem ugyan meggyőzhetetlen, *rettenetes gyors* lábai vannak, 's igen kegyetlen állat-is (Miskolczi: Egy jeles vadkert 98)

Az alábbi előfordulások között is megfigyelhetők a jelöletlen határozószói forma mellett a fokozást is magukba foglaló melléknevek, például a *szörnyű* 'szörnyen, rendkívül nagy' *bőség*, vagy a *szörnyű* 'szörnyen, rendkívül nagy' *kelet(j)e*, sőt az *iszonyú* 'nagy intenzitású' *buzgás* is:

- (19a) Giraráot Frantzia Muskotéros, azt a' maga nevérol neveztetett híres, *szörnyű nagy, szép és jó ízű baratzkjait*, tsak épen gondos dajkázkodással a Corbeil leg-alább való

⁷ Az Ómagyar korpusz (Simon & Sass 2012) tartalmaz bibliafordításokat a 16–17. századból, azonban e forrásokból nem sikerült legalább semleges polaritású NEI-ket adatolni (a vizsgált elemek eredeti jelentésükben is szórványosan fordulnak elő).

⁸ A példákat alapvetően betűhűen közlöm, egyes grafémákat – az *f*, valamint az *o*-k, *u*-k feletti speciális ékezeteket, például ő, ö – maiakra cserélve; ezek a változtatások az értelmezést nem befolyásolják.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- baratzkokból vitte-vala Montreuil nevű jószágában annyira, hogy a' Pári'si piacon azokat ma-is tsudálkozva vásárolnák; (Mátyus: Dietetica 2, 376)
- (19b) a' hol egyébként a' méz önként széllyel a' mezőkön, erdőkön, a' földi ballangokba, kösziklák hasadékiban, fák-udvaiban, a' méhektől *szörnyű bövséggel* készítettik (Mátyus, Ó és új Dietetica 2: 223)
- (19c) Az Őzek *rettenetes érzékeny* és félénk állatok (Mátyus, Ó és új Dietetica 3: 137)
- (19d) mely tsudálatos, minden étel nélkül, egy végtiben, a' nagy tengereken, és a' földön-is *iszonyu meszsze* helyekre, néhány napokig egymás után (és így éjjel-is) által-repülni (Mátyus, Ó és új Dietetica 3: 272)
- (19e) Melly *szörnyű kelete* légyen ennek a' Caviarnak, ki-tettzik a'ból, hogy tsak a' Hamburgi kereskedőknek pactum szerint tartoznak a' Muszka halászok száz ezer Rubel árrut esztendőnként bé-adni repülni (Mátyus, Ó és új Dietetica 3: 339)
- (19f) a'kor hammu sót, vagy 'sirt, vagy szappan lúgot tésznek-belé: melytől *iszonyu buzgás* támad benne: ez a' meg-hűléssel le-tsendesetdvén, sok fehér por száll az edény fenekére (Mátyus, Ó és új Dietetica 4: 215)

A tájékoztató jelleggel idézett példákat, így az expresszívabb fokozók használatát az olvasó figyelmének irányítása, a szemléletesség és a személyes bevonódás (rácsodálkozás, rendkívüliség) érzékeltetése motiválhatta. A kérdéskör szisztematikus vizsgálata egy következő kutatás témája lehet.

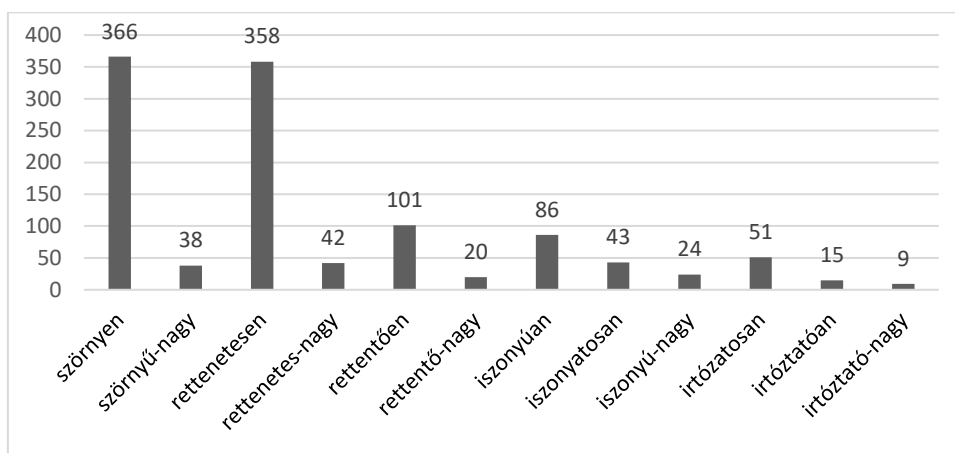
5 Kitekintés: a tárgyalt NEI-k alakulása a Magyar Történeti Szövegtár anyaga alapján

A jelenleg vizsgált NEI-k 1772 utáni alakulástörténetét közvetetten tudjuk megragadni. Az MTSZ az időszakot illetően folytatást kínál, a regisztert tekintve pedig tartalmaz személyes, nyelvjárási, sajtó, szaknyelvi és szépirodalmi adatokat. Hozzá kell azonban tenni, hogy a találatok jelentős részéről nem érhető el a szövegtípussal kapcsolatos metaadat – a szerzők és címek alapján ezek ugyancsak irodalmi források. Feltehetőleg ezzel is függ össze az, hogy az adatbázis terjedelméhez (30 millió szövegszó, Sass 2017: 267) képest ritkák a tárgyalt NEI-k a formai variánsok ellenére is. Az *irtóztatóan*, *irtóztató nagy* a 20. századból már alig adatolható, az *irtózatosan* viszont teret nyer.

A szerkezeti jellemzők változását jelezheti, hogy a jelölt határozószói forma válik általánosabbá, így a melléknévvel látszólag egybeeső variánsok közül a gyakorisági listák alapján csak a *nagy-gyal* való kollokációkat gyűjtöttem ki, ahol egyáltalán előfordult ilyen (utóbbiak is inkább szórványosnak bizonyultak, 8. ábra).

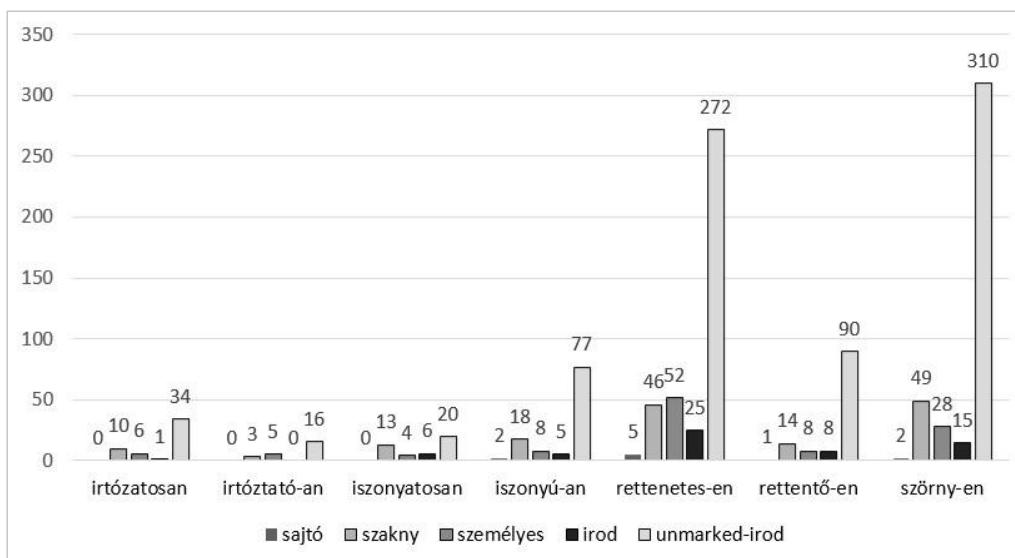
Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

8. ábra. A feldolgozott NEI-k előfordulása a Magyar Történeti Szövegtárban (adatszám)

A szövegtípusokat tekintve az irodalmi forrásokból származó adatok gyakorisága meghatározó, főként a *rettentően*, *rettenetesen*, valamint a *szörnyen* esetében – a negatív kontextusokat is beleértve –, míg a többi regiszter szórványosan képviselteti magát (9. ábra).

9. ábra. A feldolgozott NEI-k megoszlása a MTSZ regisztereiben (adatszám)

Tekintve, hogy a NEI-k alapvetően az informális, élőnyelvközei regiszter sajátosságai, a kapott eredmény hatással lehet a kollokációs mintázatokra és így a polaritás alakulására is. A *szörnyen* által fokozott pozitív kontextusokba sorolódtak az alábbi alaptagok, főként a viselkedés és az érzelmi viszonyulás témaköréből: *szeret*, *kedvel*, *érdekes*, *tetszik*, *imponál*, *rajong*, *tisztel*, *élvez*, *örül*, *megbízható*. A *rettenetesen* ezek nagy részét szintén fokozza, emellett adathozható olyan alaptagokkal is, mint a *gazdag*, *vidám*, *boldog*, *szép*, *ünnepélyes*, *kedvébe jár*. A *rettentően* szórványosan, de társul olyan pozitív alaptagokkal, mint a *gazdag*, a *boldog*, az *izgalmas*, vagy a *tetszik*. Emellett nem teljesen példátlan az *iszonyúan szép*, *iszonyúan örül*, *iszonyatosan erős*, *irtóztatosan okos*, valamint az *irtóztatosan élvez*.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

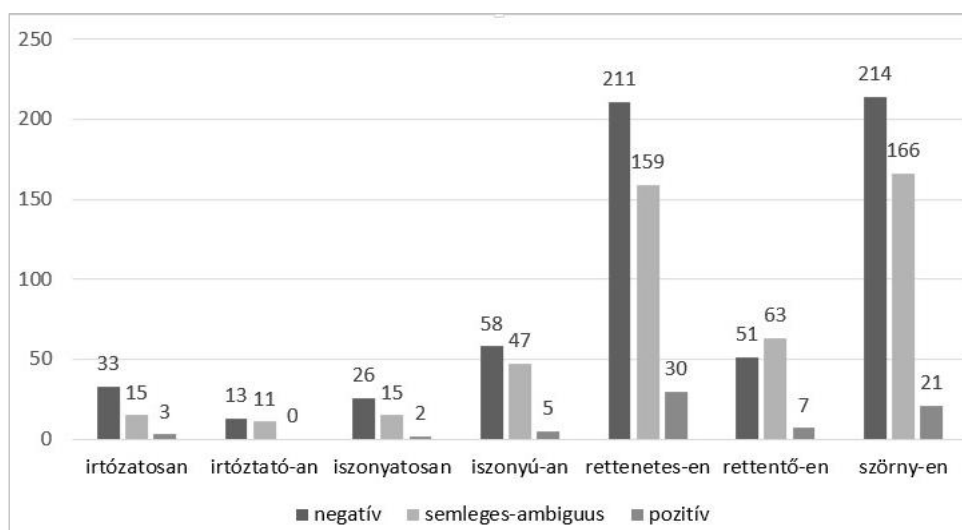
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

Továbbra is szükséges ugyanakkor átmeneti, semleges csoportot is szem előtt tartani. Ide-sorolhatók többek között az olyan kollokációk, mint a *magas, messze, hosszú, zeng, nyugodt, igaz, komoly, érzékeny*, vagy épp a *csodálkozik, nevet, hiányzik, vigyáz, izgul, bízik, szeretne valamit, érez* (*De én szörnyen érzem, hogy itt az ideje*, Pákh Albert Gyulai Pálhoz, 1851). A negatív lexikális jelentés legalább részleges átértékelődését mutatják, és inkább túlzó mértéket fejeznek ki az olyan alaptagok, mint az *elsápad, elpirul, zavarba jön, elfoglal, leköt, bír* (az italt), vagy épp az *aszketikus, patetikus* (*Ő megmagyarázott nekem mindent. Rettentően pathetikus dolog volt. De én nem voltam megindulva egy cseppet sem*, Schöpflin Aladár, Dorian Gray arcképe, 1907). Az adatok megoszlása a polaritás alakulása szerint a 10. ábrán látható.

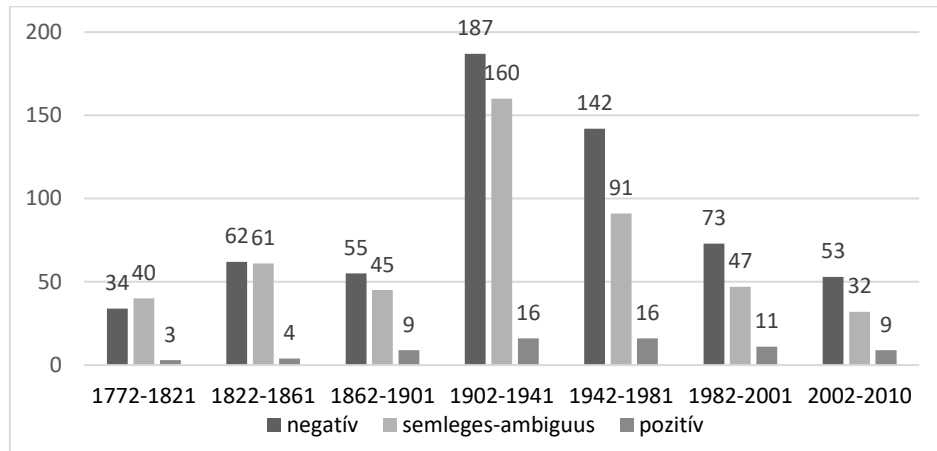
10. ábra. A tárgyalt NEI-k megoszlása a polaritás alakulása szerint (adatszám)

Az élőnyelvközei források az MTSZ-ben kevésbé képviseltetik magukat a szépirodalomhoz viszonyítva. Ezzel együtt a középmagyar kori korpuszadatokhoz hasonlóan ezúttal is a *rettene-tesen* és a *szörnyen* lexikális jelentése értékelődött át a leggyakrabban. A negatív kontextusok aránya összességében így is jelentős; ahogy korábban jeleztem, egyik elem esetében sem várható az eredeti negatív jelentés teljes megszűnése.

Szórványos, de ugyancsak adatolható pozitív kontextusokban az *irtózatosan*, az *iszonyatosan* és az *iszonyúan*. Annak meghatározásához, hogy – átfogóan nézve a NEI-eket – megfigyelhető-e a nem negatív kontextusok térnyerése, szűkebb időszakokra bontottam az MTSZ anyagát, a megoszlást a 11. ábra mutatja.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

11. ábra. A tárgyalt NEI-k polaritásának megoszlása a szűkebb időszakokban (adatszám)

A pozitív kontextusok a 20. század előtt szórványosak, sőt végig csekély a gyakoriságuk. Az, hogy napjainkhoz közeledve sem is igazán látszik növekedni az arányuk, inkább a korpusz összeállításából következik azáltal, hogy az adatok merítése ugyancsak nem kiegyensúlyozott: a legtöbb adat a 20. század elejéről és közepéről származik. A semlegesebb polaritású, esetenként többértelmű előfordulások arra engednek következtetni, hogy a tárgyalt NEI-k stabil variánsok akár a formálisabb regiszterekben is. A kutatást e téren is érdemes lenne folytatni, jelentős mennyiséget bevonva a 19. század élőnyelvközei forrásaiból, főként naplókban és levelezésekből.

6 Összegzés

Jelen tanulmány negatív emotív intenzitásjelölők 16–18. századi használatával foglalkozott korpuszadatokat feldolgozva. A jelenség a vizsgált időszakokban és szövegtípusokban jóval ritkább, mint a semleges polaritású fokozók nagy része, de összességében nem tekinthető teljesen esetlegesnek vagy szórványosnak. Az adatoknak ugyanakkor csak kis része fordult elő egyértelműen pozitív kontextusokban – ez elsősorban az ego-dokumentumok, azaz az emlékiratok és a levelezések sajátosságának bizonyult. Egyes szerzők más NEI-ket preferáltak pozitív, és megint másokat semleges polaritással. A korpuszok alapján a grammatikai, fokozó szerep megjelenéséhez képest akár jóval későbből lehetett a polaritás átértékelődését adatolni. A legkorábbi pozitív kontextusban megjelenő NEI-t tartalmazó szövegrész a 17. század első feléből származott, semleges kontextusban történő előfordulásokra viszont már a 16. századból is vannak példák.

A tárgyalt elemek tehát a delexikalizáció különböző szakaszaiban tartanak a korszakban: a *szörnyű* ~ *szörnyen* és főként a *rettenetes* ~ *rettenetesen* lexikai jelentése jóval gyakrabban értékelődött át az *irtóztató* és az *iszonyú* ~ *iszonyúan* használatához viszonyítva. Az MTSZ anyagára kitekintve a különbség bizonyos mértékig fennmaradt, a *szörnyen* és a *rettenetesen* preferáltabb semleges és pozitív kontextusokban, jóllehet az utóbbiakra is van már példa az *iszonyúan* és az *íróztatosan* esetében is. Ezzel együtt a megfigyelések nem általánosíthatók, hiszen az MTSZ adatainak jelentős része a szépirodalomból származik, a források merítése pedig időben nem kiegyensúlyozott. A történeti korpuszok elemzésének eredményei ugyancsak nem vethetők közvetlen módon össze az MNSZ, valamint a Google- és Twitter-adatokkal (Dér 2013a alapján). Az utóbbi vizsgálat elemei közül a *szörnyű* a legkevésbé delexikalizált, a

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

rettenetes és a *borzalmasan* közepesen, míg az *iszonyatosan* és főként az *örületesen* jelentősebb arányban. A lexikai jelentés átértékelődése tehát az egyes elemek esetében sem lineáris, hanem rétegződik, azaz jelentősen befolyásolják a forráscsoportok, szövegtípusok – sőt a középmagyar korszakban egy-egy szerzői preferencia is hatással volt az összképre.

A történeti adatok alapján a negatív polaritás megváltozása és az intenzitásjelölő funkció kialakulása nem csak a határozószó szerep sajátossága volt, utóbbi pedig igen gyakran jelöletlen volt, formailag egybeesve a melléknévi alakokkal. A melléknévek is teret kaptak ugyanakkor a mértékjelölésben, pozitív polaritással is (például *szörnyű vígság*, *rettenetes hit*). Az ilyen adatok alapján felvetődött, hogy az értékvesztés és az értékváltás közötti határ éles-e történetileg. Az adatok idevonható részének interpretálása jobban függ a kontextustól, mint az értékvesztésként címkézhető esetekben, ezzel együtt a mérték jelölésének lehetőségét a funkcionális variánsokkal vagy a tágabb kontextussal lehetett igazolni. A felfokozottság kifejezése ezekben az esetekben összetett módon történik, a NEI implicite magában foglalhatja az alaptagot jellemző tulajdonságok valamelyikét, amelynek egyúttal nagy mértékéről is tudósít. A jelenség nem volt példátlan úgy sem, hogy a polaritás negatív maradt. A fokozó szerep megjelenése és a polaritás változása közötti viszony meghatározásához további források bevonása szükséges. Emellett érdemes lesz a későbbiekben olyan negatív emotív elemekkel kiegészíteni az összehasonlítást, amelyeknek az itt tárgyaltaktól eltérő az alakulástörténete, beleértve a kollokációs mintázat kibővülését és a szerkezeti jellemzőket.

Források

- Bark. II. = Kovács Á. & Fogarassy Z. (szerk.): *Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Második kötet (1712–1724)*. Debrecen, 2017.
- Bethlen Miklós = Bethlen Miklós élete leírása magától. In: V. Windisch É. (szerk.): *Bethlen Miklós művei*. Budapest: Neumann Kht., 2000.
<https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html> (letöltés: 2025.07.01.)
- KED = Gugán K., Bácsi E., Dömötör A., Horváth L., Mohay Zs., Varga M. & Sass B. (2023): *Középmagyar emlékirat és drámakorpusz*. <https://ked.nytud.hu/#open> (letöltés: 2025.07.01.)
- Mátyus, Diaetetica = Mátyus István (1766): *Diaetetica, az az: a jó életnek és egészség megtartásának módját fundamentumosan elő-adó könyv*. 2. Kolozsvár: Páldi.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_Muzealis_35_2_Matyus_Diaetetica_az_az_a_jo_életnek_2/?pg=0&layout=s (letöltés: 2025.07.01.)
- Mátyus, Ó és új diaetetica = Mátyus István (1787): *Ó és Új diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámálása*. 1–3. Pozsony: Landerer.
- Mátyus, Ó és új diaetetica 4 = Mátyus István (1789): *Ó és Új diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámolgatására, Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek való elszámálása*. 4. Pozsony: Landerer.
- Mikes Mária 1784 = S. Sárdi M. (szerk.): *Mikes Mária: A gazdaasszonyi bölcsességnek tárháza*, 1784. Intra Hungariam 25. Máriabesnyő: Attraktor, 2023.
- Miskolczy Csulyak Gáspár (1702): *Egy jeles vadkert*. Lőcse. RMK I. 1658. https://real-r.mtak.hu/614/1/RMK_I_1658_Rath_0484.pdf (letöltés: 2025.07.01.)
- MNSZ = Magyar Nemzeti Szövegtár. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/> (letöltés: 2025.07.01.)

Varga Mónika:
 Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
 negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
 Debreceni Egyetemi Kiadó
 DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- MTSZ = Magyar Történeti Szövegtár. http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form (letöltés: 2025.07.01.)
- Székely László = Fehér A. (szerk.): *Gróf Székely László önéletírása 1763–1772*. Budapest/Kolozsvár: MTA BTK–EME, 2019.
- TMK = Történeti magánéleti korpusz. <https://tmk.nytud.hu/> (letöltés: 2025.07.01.)
- Tótfalusi Kis Miklós = M. Tótfalusi Kis Miklós: Maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége. Bitskey István (szerk.): *Magyar Emlékirók 16–18. század*. Budapest: Neumann Kht., 2000. <https://mek.oszk.hu/06100/06187/html/> (letöltés: 2025.07.01.)
- Thököly Imre = Nagy Iván (szerk.): *Késmárki Tököly Imre naplója 1693–1694 évekből*. Pest: MTA, 1863. <https://mek.oszk.hu/05200/05239/05239.pdf> (letöltés: 2025.07.01.)

Irodalom

- Andor J. (2011): De durva ez a téma! – Megfigyelések a melléknévi polaritásváltásról *Hungarológiai Évkönyv* 12, 33–42.
- Anthony, L. (2023): *AntConc* (Version 4.2.4) [Computer Software]. Tokyo: Waseda University. <https://www.laurenceanthony.net/software> (letöltés: 2025.07.01.)
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G. Conrad, S. & Finegan, E. (1999): *The Longman grammar of spoken and written English*. London: Longman.
- Bibok, K. & Szabó, M. K. (2025): A corpus analysis of negative emotive words in Hungarian (with special focus on their discursive functions). *Argumentum* 21, 1–13. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2025/1>
- Bolinger, D. (1972): *Degree words*. Mouton: The Hague. <https://doi.org/10.1515/9783110877786>
- Bardet, L. (2024): The grammaticalization and pragmaticalization of intensifying adverbs in English: a closer look at 'really'. *Philological Studies and Research. Applied Foreign Language Series*. <http://doi.org/10.5281/zenodo.14328507>
- Chang, Y. & Shao, B. (2020): Literature review on negative emotive intensifiers in English. *Higher Education of Social Science* 18/2, 55–59. <https://doi.org/10.3968/11747>
- Claridge, C. & Kytö, M. (2021): Degree and related phenomena in the history of English: Evidence of usage and pathways of change. *Journal of English Linguistics* 49(1), 3–17. <https://doi.org/10.1177/0075424220969778>
- Claridge, C., Jonsson, E. & Kytö, M. (2024): *Intensifiers in Late Modern English*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108560627>
- Dér Cs. I. (2013a): Iszonyatosan/rettenetesen/örületesen jó! A fokozószók grammatikálizációjáról. In: Gecső T. & Sárdi Cs. (szerk.): *Az interkulturális kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Székesfehérvár/Budapest: Kodolányi János Főiskola/Tinta, 71–76.
- Dér Cs. I. (2013b): Mi számít grammatikálizációnak?: Kísérlet a fogalom újradefiniálására. In: Forgács, T., Németh, M. & Sinkovics, B. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 17–28.
- Dömötör A., Gugán K., Novák A. & Varga M. (2017): Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszpépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113, 85–110. <https://doi.org/10.15776/NYK.2017.113.3>

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- Ghesquière, L. (2021): “A Good Deal of Intensity”: On the development of degree and quantity modifier *good*. *Journal of English Linguistics* 49, 159–181.
<https://doi.org/10.1177/0075424220980046>
- Grund, P. J. (2021): *Sociopragmatics of stance. Community, language, and the witness depositions from the Salem witch trials*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/pbns.329>
- Gugán K. (2020): *Regiszterfüggő változatok a középmagyarban*. Kézirat.
- Gugán K. (2023): A kivétel erősíti a szabályt? A regiszter és az egyén szerepe a stabil variációban In: Cser A. & Nemesi A. L. (szerk.): *Nyelvelmélet és diakronia* 5. Budapest: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, 129–153.
<https://btk.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/9-Gugan-Katalin.pdf?u=1bB+tt>
(letöltés: 2025.07.01.)
- Hiltunen, T. (2021): Intensification in eighteenth century medical writing. *Journal of English Linguistics* 49(1), 90–113. <https://doi.org/10.1177/0075424220982649>
- Kugler N. (2000): A partikula. In: Keszler B. (szerk.): *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 275–281.
- Kugler N. (2014): A nyelvi polaritás kifejezésének egy mintázata, avagy milyen a félelmetesen jó? *Magyar Nyelvőr* 138, 129–139. <http://nyelvor.c3.hu/period/1382/138201.pdf> (letöltés: 2025.07.01.)
- Kuteva, T., Heine, B., Hong, B., Long, H., Narrog, H. & Rhee, S. (2019): *World Lexicon of Grammaticalization. Second, extensively revised and updated edition*. Cambridge: University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316479704>
- Lorenz, G. (2002): *Really worthwhile or not really significant? A corpus-based approach to the delexicalization and grammaticalization of intensifiers in Modern English*. In: Wischer, I. & Diewald, G. (eds.): *New reflections on grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins, 143–161. <https://doi.org/10.1075/tsl.49.11lor>
- Novák, A., Gugán, K., Varga, M. & Dömötör, A. (2018): Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52, 1–28. <https://doi.org/10.1007/s10579-017-9393-8>
- Nouwen, R. (2024): The semantics and probabilistic pragmatics of deadjectival intensifiers. *Semantics & Pragmatics* 17(2), 1–45. <https://doi.org/10.3765/sp.17.2>
- Oravecz, Cs., Váradi, T. & Sass, B. (2014): The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik: European Language Resources Association (ELRA), 1719–1723,
- Rhee, S. (2016): On the emergence of the stance-marking function of English adverbs: A case of intensifiers. *Linguistic Research* 33(3), 395–436.
<https://doi.org/10.17250/khisli.33.3.201612.003>
- Sass B. (2017): Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács T., Németh M. & Sinkovics B. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* IX. Szeged: SZTE, 267–277. http://acta.bibl.u-szeged.hu/54589/1/nyelvtort_009_267-277.pdf
(letöltés: 2025.07.01.)
- Simon E. & Sass B. (2012): Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszpépítés ómagyar kódexekből. In: Prószy G. & Váradi T. (szerk.): *Nyelvtechnológiai kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 243–264.

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:
negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban
Argumentum 21 (2025), 41–66
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

- Szabó, M. K. (2019): Az értékvtáltás jelensége a magyar nyelvben. A negatív emotív elemek egy sajátos használatáról. *Magyar Nyelv* 115, 309–323.
<https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.3.309>
- Szabó, M. K. & Bibok K. (2019): Értékvesztésre és értékvtáltásra képes lexémák újabb vizsgálata. *Argumentum. Special issue II*, 639–649. https://argumentum.unideb.hu/2019-anyagok/special_issue_II/szabomk_bibokk.pdf (letöltés: 2025.07.01.)
- Szabó, M. K., Guba, Cs. & Szabó, K. (2022): Adalékok a negatív emotív fokozók időbeli szemantikai változásához. In: Forgács T., Németh M. & Sinkovics B. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*. Szeged: SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 387–402.
<https://ebook.ek.szte.hu/index.php/btk-magyarnyelviirodalmi-intezet/catalog/view/328/963/2398> (letöltés: 2025.07.01.)
- Szabó, M. K., Vincze, V., Ring O. & Guba Cs. (2022): Nagyot mondó képviselők?: Fokozás a politikai kommunikációban. In: Berend G., Gosztolya G. & Vincze V. (szerk.): *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Informatikai Intézet, 325–341. http://acta.bibl.u-szeged.hu/75797/1/msznykonf_018.pdf (letöltés: 2025.07.01.)
- Szabó, M. K., Vincze, V. & Bibok, K. (2023): “Thank you for the terrific party!” – An analysis of Hungarian negative emotive words. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 19(3), 451–485. <https://doi.org/10.1515/cllt-2022-0013>
- Szabó, M. K., Vincze V., Guba Cs., Dam B., Solymos A., Bagi A., Szendi I. (2023): Fokozás szkizofréniában. In: Berend G., Gosztolya G. & Vincze V. (szerk.): *XIX. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem TTIK, Informatikai Intézet, 17–32. http://acta.bibl.u-szeged.hu/78401/1/msznykonf_019_017-032..pdf (letöltés: 2025.07.01.)
- Varga, M. (2019): *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szöveggrammatikai és pragmatikai sajátosságokra*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE. <https://doi.org/10.15476/ELTE2019.088>
- Varga M. (2022a): Elváltozék csodaképpen – Kommunikációról és írásról boszorkányperekben. In: Haader L., Juhász D., Korompay K., Szentgyörgyi R., Terbe E. & C. Vladár Zs. (szerk.): *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE, 340–354. <https://real.mtak.hu/124569/1/Forr%3%a1skonferencia3.pdf> (letöltés: 2025.07.01.)
- Varga M. (2022b): Pragmatikai markerekről 18. századi regiszterekben: összehasonlító elemzés. In: Forgács T., Németh M. & Sinkovics B. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*. Szeged: SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 431–445. <https://ebook.ek.szte.hu/index.php/btk-magyarnyelviirodalmi-intezet/catalog/view/328/963/2398> (letöltés: 2025.07.01.)
- Varga M. (2022c): „Alkalmas ideig gyötörte”: Pragmatikai markerek funkcióinak alakulásáról 16–18. századi regiszterekben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 9(1), 133–153.
<http://doi.org/10.14232/JENY.2022.1.6>
- Varga M. (2024a): *Felette igen nagy jó* – Intenzitásjelölők variációja 16–18. századi regiszterekben. *Argumentum* 20, 194–223. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2024/11>

Varga Mónika:

Rettenetes friss, iszonyú sok, szörnyű vígság:

negatív emotív intenzitásjelölők variációjáról 16–18. századi szövegtípusokban

Argumentum 21 (2025), 41–66

Debreceni Egyetemi Kiadó

DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2025/5

Varga M. (2024b): Evidencialitás- és attitűdjelölők elemzése Bethlen Miklós emlékiratában és leveleiben. In: Forgács T., Németh M. & Sinkovics B. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XII.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 249–263. <https://ebook.ek.szte.hu/index.php/btk-magyar nyelv i irodalmi-intezet/catalog/view/20345/987/2469> (letöltés: 2025.07.01.)

Varga Mónika

ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont, Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet

H-1068 Budapest, Benczúr u. 33.

varga.monika@nytud.hu